

A SZOMBATOSOK IRODALMI MARADVÁNYAI ÉS VALLÁSOS NÉZETEIK.

(Második közlemény.)

A „Szombatosok régi könyve“, mint ismertetett tartalmából láttuk, a magyar egyházi és vallásos irodalomnak oly becses codexe, hogy méltán neveztetett „igen nevezetes ritkaságnak.“¹⁾ Becsét és nevezetességét különösen az emeli, hogy míg a mózesi zsidó törvényt tartja minden vallás alapjának, az evangéliumot nagyra becsüli, s a catholicismussal szemben liberalis protestans szempontból itéli meg a keresztény tant, s bírálja a bibliát, illetőleg az új testamentumot, mivel az ó-t a priori teljesnek tartja. Kritikai megjegyzései a legtöbb helyt olyan előhaladtak, hogy némelyik közülök helyet foglalhatna a XIX-ik száz kritikájában is. Hogy a keresztény szabad- elvű theológiára nézve e codex valóságos nyereség, az különösen kitűnik még hátralevő része ismertetéséből.

Nem lesz fölösleges előre bocsátanom, hogy míg a Codex eddigi részei a collectio jellegét viselték magukon, s nemcsak hogy sok másolótól, de több írótól is keletkeztek, addig a még hátralevőkben nagyobb részét egy kéz írásában egy író nézetei vannak elmondva.

Egy az Isten és Mozes az ő profétája. Ez a néhány szó magába öleli a mi szombatos írónk theológiája alapelvét. Az elv kifejtésére most egy majd más körülmény szolgáltat okot. A kiindulás ugyanaz, a mit már láttunk, t. i. egy zsolttárt felvesz és annak alapján kifejti a főelvet. A felvett zsolttár a 113-dik, melyet már röviden érintettem. Fő elvek: A törvény megtartandó. A törvény Istentől adatott. Mozes felette áll a pogány bölcseknek. A papok sectái: a pápások, lutheránusok és demetriadusok (unitáriusok) mind tévelyegnek. Alaptalan vád az, hogy a szombatosok az apostolok írásit megtagadták volna.

¹⁾ Codexünknek e czímet, mint annak közelebből tudomására jöttem, Székely Sándor unitárius püspök adta volt.

Hogy a Codexhez ragaszkodjam, mindezeket rendre veszem, s legelőször is az alapul szolgáló zsoltárt egész terjedelemben közlöm:

113-dik zsoltár.

Ur szolgálai Istent velem dicsérjétek
 vig énekkel ő (ez)²⁾ szent nevét említsétek,
 csodáit, dolgait nosza beszéljétek,
 felejteni őtet senkinek ne tőrjétek.

Régi teremtését, dolgait tekintsétek,
 az égről, a földről, urat dicsérjétek,
 napkelettől fogva esetig értitek,
 miből kell dicsérni dolgait esmeritek.

Láddé semmi nemzet közt oly nagy Ur nincsen,
 kinél feljebb való király ő ne legyen,
 mert királyi székit helyhezte az égben,
 szeme vagyon és bir onnat minden nemzetben.

Az kik e nagy urat még nem ismeritek,
 nosza mondjátok meg ha tudtok ismertek,
 ily felséges királyt, kit és hol hittetek
 ha ezzel nem ér más, mást tehát ne hidjétek.

Távol lakik ugyan, és igen magasan,
 de nincs oly alacson, kit ne látna nyilván,
 semmi nincs a földön, semmi a föld gyomrán,
 semmi nincs az égben, kit nem tudna igazán.

Im az (ez) elvetettet a pörből felveszi
 tisztességes polczra, ha akarja teszi,
 ganeban heverő szegényt felemeli
 fejedelmi közé, szenti közé ülteti.

Drága magzatokkal a meddőt megáldja
 a magtalanokat ő virágoztatja
 halálba elpusztult házat szaporítja
 a keserves anyát ismét megvigasztalja.

---

²⁾ A zárjelben levő szavak a Bogáti Fazakas Miklós fordítása eltérései.
 Egyébben szóról-szóra megegyeznek.

Ezt minden ujholdkor Isten népe monda,
gondviseléséről a szent urat álda,
az igaz Istennek csak az egyet vallja,
száztizenharmadik énekébe ezt hagyja.

A fordítás kritikai bírálatát, valamint ama kérdés eldöntését, hogy ez a szombatos fordító, vagy a Bogáti Fazakas Miklós műve-e, mellőzöm, mivel főtárgyamtól igen messze vinne.

A zsolnárt egész terjedelmében közölni azért tartám szükségesnek, hogy az olvasónak legyen módja a bírálat tárgyalása rendén mindig szem előtt tartani. A fordítás bár tul szabadon bánik el a szöveggel, irodalmi tekintetben nem érdektelen. Előbbi közleményemben röviden érintettem a magyarázat idevonatkozó részét, de a teljesség okáért szükségesnek tartom bővebben megismertetni. A zsolnárt főtartalmát: „az igaz Isten csak egy“ megerősítendő, az író közli rövid kivonatban a 90-ik zsolnárt s hivatkozik Ezsaiás 44. 45. 46. s Mózes ötödik könyve 6 ik részére: „De mégis — folytatja tovább — hogy bővebben és világosabban megteessék a mi értelmünknek igaz volta avagy igazsága, mivelhogy a profétáknak, a mely mondások a magától uralkodó egy atya Uristenről vannak, megirattatván, azokat az ellenkező atyafiak, mind az Ur Jézus Krisztusra tekerik és rolla magyarázzák, és a dicsőségnek Istenét az Uraságtól megfosztják, szükségesnek lenni itéltük, hogy az Ur Jézus Krisztusnak az ő maga bizonyágtételeiből, melyet a szent apostolok megirtanak, megmutogassuk, az Istenis, a magától való egy atya Uristen, miképpen különböztessék meg az Jézus Krisztustól, mind méltóságban, s mind voltábau, azaz valóságában, a Kisztus Jézusis az ő mennyei atyjától.“

Igazsága megmutatásának módja az, hogy elsőbben megbírálja az ellenkező fél ellenvetéseit s azután felsorolja a biblia bizonyító helyeit. Az ellenvetés, mit Isten (Máte 17. Mart 9. Luk. 9-ben) szól a Jezus felől: „Éz az én szerelmes fiam, kiben énnekem, az én kedvem betölt, őtet hallgassátok.“ E mondásból az ellenkező fél azt hozza ki, hogy „őtet hallgassátok“, annyit teszen, mint „őtet Istennek tartásátok, imádjátok, tiszteljétek.“ „Ilyen értelmén bolondul és esztelenül meglepedni csak nevetség és csufság.“ Ezzel éppen ellenkezőt is bizonyít Luk. 9. része, mert Jézusnak Mózes és Ilyés proféta mondották, hogy Jerusalemben bekövetkezik halála, már pedig ha Isten lett volna, tudnia kellett volna, s nem kellett volna hogy más mondja.

Mit teszen a Jézus Krisztust hallgatni? Felöltözni őt, a mint Pál Rom. 13. részben mondja. A Krisztus felöltözése kétképpen lehet: 1. ha parancsait megtartjuk; 2. ha nyomdokait és életét követjük. E két feltétel a vallási és az erkölcsi élet szabályaira látszik célozni, azonban az író az utóbbit tartja a fontosabbnak, mert míg arról csak egy néhány sorban szól, addig ezt tárgyalni szükségesnek tartja. Ebionita felfogásra vallólag azt kívánja, hogy az ember vesse meg a testnek minden kívánságát, dicsőségét, éljen szentül, kegyesen s ha kívántatik, az Isten igazságáért még életét letenni is legyen kész. Vagy Máté 16. 24. a ki őtet akarja követni, tagadja meg magát és viselje a maga keresztyét. „Én, énmagamtól nem szóltam, hanem atyám ki engemet elbocsátott, ő parancsolatot adott nekem hogy mit szóljak és tudom hogy az ő parancsolatja örök élet“ Ime ezekből megértheti, a ki ítélettel akar arról tanulni, hogy mit teszen a Jézus Krisztust szolgálni.

Második ellenvetésök az, hogy János 3. 31. Krisztust igaz Istennek írja. János apostolnak még csak elméje sem néz arra, hogy Jezust Istennek nevezze, de ha szinte annak nevezné is, akkor sem olyan öröktől fogva való, dicsőséges, hatalmas, láthatatlan, foghatatlan Isten volna. S különben „ha Istennek mondaná is nem ellenkeznék a mi értelmünkkel, mert ezt mi megtanultuk az Isten népének Izraelnek az ő példájokból és cselekedeteiről, a szentírásnak betűje szerint, hogy Mózes és a tisztviselők az Isten népe közt, és az Istennek angyalai is mondatnak Isteneknek.“ Az Isten népe tudta és értette, hogy nincsen olyan Isten több az egy Atya Istennél.

Ismét, midőn Ábrahám felakará áldozni fiát Izsákot a Moria hegyen, az Isten angyalával megakadályozá, mert megelégedett a tökéletességével, és azt mondá, megsokasítom a te magodat, mint az égnek csillagait. E magon, a mint Pál apostol is magyarázza, a Jézus Krisztust kell érteni, kiben nemcsak a zsidók, hanem minden pogányok közül való hűvek Ábrahám fiaivá lőnek.

A fennebbi ellenvetések tárgyalása után utmutatást ad azoknak, a kik csak a Jézus Krisztus halálának érdemében vetették az ő üdvösségöknek reménységét, mivelhogy ez dugta be az ő lelki szemüket, hogy a Krisztus halálának, vére hullásának érdeme elégséges az embereknek üdvösségökre, melylyel biztatják nagysokan az emberek magokat. Irónk ide vonatkozó bírálatát már röviden ismertettem.³⁾

³⁾ Első közlemény 20. l.

A Codex 39. és 40. levelén mondja el az igaz fundamentumokat annak megmutatására, hogy az Isten törvénye megtartandó. Fundamentumai a következők: 1. Mert az új szövetség nem elrontója a Mózes törvényének, azért a Mózes törvényét a Krisztus eljövetele nem rontotta el.

2. Az új szövetség a törvénynek embereknek szivekbe való beírása a Messiás lelke által, nem hogy eloltatnék, hanem hogy megérsíttetnék. Azért a törvény nem rontatott el.

3. Az Úr Jézus nem avégre jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy beteljesítene. Azért a Mózes törvénye a Krisztus eljövételével nem rontatott el.

4. Az apostolok együtt az Úr Krisztussal nem betűnek szolgái, hanem Léleknek szolgái, azért a törvény nem rontatott el általuk.

5. Krisztus a tanítványával a törvény szerint élt, azért nem rontották el a törvényt.

E tételek ellen fel szokták hozni Pál (Col. 2 r. 16. 17.) eme szavait: „Senki azért titeket ne ítéljen az ételben vagy az italban, vagy az ünneplésnek részében, avagy az ujhold ünnepében, avagy a szombatokban, melyek a jövődőknek árnyéki, de Krisztusé a test.“ Felhozzák azt is, hogy a Krisztus a szombatot sokszor megszegte; hogy az apostolok tiltakoztak az ellen, hogy rájuk oly terhet vessenek, melyet elődeik nem viseltek.

Mindezekkel szemben a szombatos író védelme a következő: Ezek a mondások erőtlenek, mert hogy Krisztus a szombatot megszegte, azért cselekedte, hogy megbizonyítaná magát Istentől bocsátottnak lenni. A prófétának is, midőn nem hittek nekik, meg volt engedve Istentől, hogy a parancsolat ellen cselekedjenek. Ilyes proféta Karmel hegyén áldozott, holott csak Jerusalemben lett volna szabad, de megtette azért, mert ha Járuselemben áldoz a helynek és nem neki tulajdonították volna a csodát, így pedig átlátták, hogy ő igaz profétája Istennek.

Ehez hasonlóan Jézus is, hogy megmutassa, hogy nem maga kedvéből, sem a sátán erejéből teszi csodát, „hanem hogy igaz Messiás és Isten fia, ezokáért hágtá által a szombatot.“

Mindezeknél érdekesebben bizonyít az apostolokkal.

„Az apostolok azért éltek a törvény ellen, hogy az apostoli rendnek meg volt parancsolva, hogy Jézust elhitessék a zsidókkal ama Krisztusnak lenni, kit Isten régen megígért volt a szent atyáknak, hogy elhívén a Jézust, penitentiát tegyenek előbbi bűneikről.“

Az elhíttetés kétképpen lehetett, 1., hogy Jézus a Messiás, mivel feltámadott és csodákat tett, 2., hogy a csodákat a szent lélek ereje által tette. Ez azonban csak a pogányokat illette, mert csak a pogányok győztek meg a hit által, mert a zsidók az ajándékot azért vették el, hogy a törvény szerint éltek. Voltak azonban hitetlen zsidók is, kik a gyülekezetet (t. i. a pogányt) elakarák szakítani és Mózeshez téríteni, holott Pál apostól ide vonatkozó mondása szerint „a környülmételkedés és a szombat erőtelen eszközök a Krisztus országához képest.” Ezek szerint tehát világos, hogy a Krisztus a zsidokra nézve nem változtatta meg a törvényt, s ha ezt csak meggondolta volna is, hamis proféta lett volna.

Ezekből áll röviden a 3^{1/2} folio lapra terjedő fejtegetés.

Különösen két dolgot kell magunknak megjegyeznünk belőle.

Az egyik az, hogy a szombatos író a mózesi törvényt tartja főnek, a másik pedig az, hogy mint ilyen, a Krisztus evangéliumát szükségesnek tartja mind a zsidóra, mind a pogányra nézve, s végül, hogy megengedi, hogy a törvényt nem szükség betüszierint venni ott, a hol a körülmények nem kívánják. Ez kétségtelenül elháladott álláspont.

A következő 3^{1/2} levél az előbbinek folytatásaképpen a második fő fundamentummal foglalkozik, melynek összege ez: a törvény Istentől adatott.

A Codexben nem utolsó hely illeti meg e szakaszt.

Rendre kisérem fő érveléseit.

E fundamentum alatt két gyökerek vannak: a profetia és a Mózes profetiája, mely minden profetia felett vagy, a mit így bizonyít meg: a többi profétáknak látásban vagy anyagok által szölok. Mózes nem olyan, mint ök, szemtől szembe szölok neki.

„Mózesnek Istentől hagyományja és bocsátása volt a törvény adásra. A Mózes törvénye soha más törvény által el nem rontat hatik. A kisebb a nagyobbat nem corrigalhatja. Ki nem látja azt, az ki nem vak tudja azt, hogy a Jézus Krisztus valóban természet szerint való ember volt, s a mi néz a profetiára abban Mózes volt nagyobb, és hogy Izrael szeme láttára nem szölott Krisztus ugy az Istennel, mint nemis vett parancsolatot Istentől az egész nép előtt arra, hogy a Mózes törvényeit elrontaná, minthogy ő maga Krisztus ennél adja igazságát az ő Krisztusságának. Nem jöttem ugymond

hogy a törvényt elrontsam, hanem hogy azt betöltessem. Mert így van az görögben, nem úgy hogy töltsem.“⁴⁾

Pál apostól is ebben az értelemben szól Rom. 8. 3: „a törvény lehetetlen volt a test által azért Isten elküldé fiát hogy tudniillik mind az a mit a törvény kíván immár tiáltalatok kik az Új szövetségben vagytok, mind beteljesíttessék.“⁵⁾

Ez az új szövetség: t. i. a törvénynek nem táblára mint az előtt, nem papirosra, hanem azoknak szívökben, a kik hittének vala, a szent lélek által való beírása.

A kettő közötti különbség az, hogy Mózes betüvel írta Isten törvényit könyvbe, Jézus szentlélekkel az akkori hivek szívébe.

Mindezekkel szemben — folytatja írónk — téved a pápa s tévelyeg Luther, midőn azt mondják, hogy azt a Krisztuson kívül más be nem tölthette volna, s hogy a Krisztus eljövetelel mind vége lett volna. Tévednek, kik azt mondják, hogy a Krisztus halálának érdeme a világ váltsága, s hogy a törvény megtartása haszontalan vagy elégtelen az idvességre. Nehéz megmutatni, hogy a három között melyik másik, pápa, Calvin, Luther, mind a három vallása szörnyű utálatosság.

A szövetség elnevezés csak a Mózes és proféták könyveit illeti meg. Az evangelisták írásit evangéliumoknak, az apostolokét leveleknek nevezik az irók. A Krisztust az evangélium urának szokták nevezni, de ez is hibás, mert Mózesnek a kezében volt a könyv, a mikor írta azt, Jézus pedig egy könyvet sem írt. Jézus élő szóval prédikált, az apostolok Isten parancsolatjából nyelvekkel hirdették az evangéliumot mind a hiveknek, mind

⁴⁾ Az idézet Mát. 5 r. 17 v. van véve. A vitatott szó: πληροῦσαι. Irónk fordítása és magyarázata érdekes, habár nem szövegszerű, mivel πληρῶν, plenum facio. impleo, repleo, azaz betöltők kiható jelentésekkel bír, s éppen azért, hogy a csel. jövője szenvedő értelemmel fordíttassék, a szöveg szerint nem igazolható. A mi azonban a szöveg szellemét illeti, ebben is kevés bizonyítékot lehet felhozni írónk mellett. Lechler némileg ahoz hasonlót mond: „erfüllt Jezus das Gesetz als Lehrer indem er die Gebote rechtverstehen und erfüllen lehrte“, de ez nem teszi azt, hogy Jézus a törvény végrehajtója lett volna. Meyer szerint: „πληρῶσαι ist die Vollendung des Gesetzes und der Propheten durch Herstellung ihres absoluten Gehaltes.“ Irónk felfogására világot vetnek következő megjegyzései: Nem a végre jöttem, hogy felfejtsem az emberekkel a törvényt, hanem hogy ő velők tökéletesen betöltessem, úgy, hogy egy pont, egy betű abban el ne muljék, hanem hiány nélkül mindenestől fogva megtarthassák és betölthessék.

⁵⁾ Érdekes megfigyelni, hogy a szombatos író itt is miképpen bánik el az eredeti szöveggel. A különbség már a Károli fordítással összehasonlítva feltűnik.

a pogányoknak. Nekik ez volt hivatások, s nem az írás. A mit az evangelisták vagy az apostolok irtak, annak mindig meg volt a maga czélja, mert egyik, mint Lukács, írta egyik barátjáért, Theofilusért, Pál apostól pedig írta most e, majd ama városbeli hiveiért.

„A titulusok „ó“ és „uj Testamentum“ a romai fertelmes papoktól találtattak az apostolok ideje után, ők ragasztották az íráshoz eképpen mint nevet: a Máté evangéliuma szerint, avagy Máté evangelistának evangéliuma. A többiről is ezent értheted.“

A már elősoroltak jelzik, hogy írónk mily szempontból tart bírálatot a biblia felett. Azonban a 44-ik levélen kezdve, összesen husz pont alá foglalva, oly jellemzően s oly érdekesen részletezi nézeteit, hogy szükségesnek tartom röviden megismertetni.

Először külön öt pont alatt azt mutatja meg újtestamentomi idézetekből: 1., hogy Krisztus Új törvényt nem tanított; 2., hogy azon egy tudomány mindenik szövetség tudománya 2 Kor. 3₈; 3., Krisztus egy törvényt sem írt s nem is adott ki Rom 3₃₁; 4., a törvényből tanított tudományát abból bizonyította meg Máté 5₇; 5., parancsolatot sem adott arról, hogy halála után mily törvényt irjanak az apostolok.

¶ Ezután következik 15 pont alatt bizonyága annak, hogy: „Az evangéliumok és apostolok írásiban nincs új törvény, mint a tudatlan és Istentelen barátoknak és papoknak serege ez ideig álmadozta. Kit ma világosba meg mutatok.“

1. Mert semmi nincs írásukban a mi meg ne volna Mózesben és profétákban.

2. Mert nem Isten parancsából irtak a Jelenések könyvét kivéve.

3. Mert nem minden gyülekezetnek hanem bizonyos gyülekezetnek és némely embereknek irtak.

• 4. Mert némelyek felől azt sem tudják kiknek irták.

5. Mert nem Krisztus életében irták, s nem Krisztus írta mint a törvényt Mózes,

6. Mert nem egy írta hanem sokan.

7. Mert nem mind egy időben irattak, hanem bizonytalan időben

8. Mert a helyet sem tudjuk a hol főképpen először kiirták és a hová küldötték.

9. Mert távol levőknek irattak.

10. Mert nagyobb része olykor iratott mikor valami tusakodás vagy valami vétek került fel az ekklesiák vagy gyülekezetek között.

11. Mert sem Krisztus, sem az apostolok ezek olvasására az embereket nem intették, hanem csak arra hogy Mózeset és a profétákat olvassák.

12. Mert soha az apostolok ezekből az írásokból az embereket nem tanították, hogy ezeket magyarázták volna nekik.

13. Mert — „hogy ne szoljak a ceremonialis törvényről, mivelhogy arról nem tanítottak, ugyan az erkölcsi és ítéletre néző törvényről is nem egészen“ — a Krisztus az egész törvényt és a prófétákat az Istenhez teljes szívből teljes lélekből való szeretetben s a felebarátainkhoz való szeretetben foglalja össze.

14. Mert semmi nincs ezekben az írásokban, a melyek az Isten törvényéhez ne illenének.

15. Mert mind ezek vagy a Krisztus életével vagy az apostolokkal foglalkoznak, már pedig ezek a törvényhez nem illenek.

Hogy mind ezek az állítások annál bizonyosabbak legyenek, az író tovább megjegyzi, hogy a profetikus könyv az Isten szentlelke által kiváltképpen való ihletésből és parancsolatból iratott.

Ihletés alatt pedig azt kell érteni, hogy az író nem ő magától ír. Sem többet, sem kevesebbet nem tehet ahoz, a mit a szent lélek irat vele, azt nem ő gondolja, nem ő itéli.

Ellenben az új testamentumi könyveket, minthogy azokat bizonyos személyekért, szükségért vagy haszonért írták, szabad volt akkor és arról írni, a mikor tetszett.

er in → A szombatos író álláspontja a fennebbiekből elég világosan megítélhető. Látjuk azt, hogy az új szövetséget nemcsak hogy szövetségnek nem tekintette, sőt annak a hitelessége iránt is kételyeket támaszt. E vélemény iránt, nem lehetünk közönyösek ma, ha figyelembe vesszük, hogy akkor iratott az, a mikor a bibliai kritika kora még csak hajnalodni sem kezdett a szó mai értelmében. Igaz, hogy már Luther kifejezte azt, hogy mindenik könyv nem bir egyenlő tekintéllyel, s hogy a melyik nem a Krisztust tanítja, ha még Pál vagy Péter írta volna is, akkor sem apostoli. Oda, a hol ez író áll, hogy az evangéliumok keletkezését az apostoli korba áthelyezze, s hogy még a canonikus könyvek hitelessége iránt is kifejezze kételyét, a reformatio óta csak most jutottunk el oly határozottsággal, hogy az elvet megállítottunk mondhatnánk. Teljes igaza van a szom-

batos írónak, midőn az evangéliumi iratokról azt jegyzi meg, hogy czimük is későbbben adatott, mert az egyházi atyák s némely régi fordítás bizonyossága szerint az első példányokon a czim legfennebb anynyi volt: „Máté szerint“, Márk szerint“ stb., ellenben az „evangelium“, „szent“ stb. szavak később toldattak oda, midőn az irások tekintélye a használat folytán növekedni kezdett. 1)

Miután a szombatosok nézete az új testamentumról most már elég világosan áll előttünk, alkalmat veszek arra, hogy megjegyezzem, hogy tévedésből vagy nála megszokott elfogultságból, helytelenül írt róluk Geleji Katona István⁶⁾, ki különben kortársuk volt, midőn azt mondotta róluk, hogy „az új testamentumon és az evangéliumon éppenséggel kiadván, csak az óhoz és a Mózes törvényéhez ragaszkodának.“ A Mózes törvényét főnek, elsőnek tartották, de ez ujon sem adtak ki, mert Jézust elismerték s az új testamentumot használták, azzal bizonyították, sőt azt mind a zsidókra, mind a pogányokra nézve fontosnak tartották. De írónk saját szavaival bizonyíthatom, hogy e vád alaptalan. A Codex utolsó részében egy két levélre terjedő irás főleg ennek megczáfolására van írva (47 b — 49 a), a mint a bevezető sorokban határozottan kifejezi: „Ez néhány (számos) szentséges dolgokis azok ellen, kik azt kiáltják, vagy mondják felőlünk, hogy mi megtagadtuk az Apostolok szentséges irását, bár átkozott legyen a ki igaznak nem hiszi és mind a többi.“ Nemcsak, hanem éppen azt állítja, hogy a sok Istent hívő pogányok, miután keresztényekké lettek, azaz a Krisztus tanításából az igaz Istent kezdték megismerni, keresztényekké sem lehettek volna az apostolok írása nélkül s ha a Krisztust nem ismerték volna. „Ha az apostolok írása nem lett volna, a proféták írásához ők nem indultak volna, mert azt csak zsidóknak tartották és ahhoz semmi közöket nem tartottak.“

Egyedül csak a Jelenések könyvét tartja Isten parancsából írt könyvnek, de mindazonáltal azt mondja: 1. Hogy az apostolok írásinak meg volt az a hasznok, hogy nemcsak megírták, hanem, mint Mózes a törvényt, meg is magyarázták. 2. Az apostolok írása éppen olyan szolgálatot tett a keresztényeknek, mint a Talmud a zsidóknak, mind a kettő magyarázat lévén. 3. Ha az apostolok írása nem lett volna — írja tovább — akkor mi a gyehennáról, a pokorról, örök életről, angyalokról, ördögökről és a valóban való szentséges életnek nemeiről nem tudnánk eleget, mert azokról Mózes csak

6) Titkok titka. Ajánló előbeszéd. * * *

implicite (saját szava) irt, míg az apostolok explicite. Igaz, hogy az Isten ígérete, melyet a prófétákban tett, elég vigasztaló volna, de mennyire boldogítóbb az a reménység, a mely a Krisztusban beteljesedett. 4. Mivel az apostolok az új szövetséget kezdték hirdetni és számos népeknek irták, és a mennyivel drágálatosb az új szövetség az ónál, annyival szentségesb népet kíván, kiket minthogy tisztök szerint arra oktattak, tanítottak irásokban, sokkal nagyobb világosságra szentségre erőlködik ezáltal az jó megtért pogány.“ Igen mert ezekből olyan dolgokat tud meg, a melyeket különben meg nem tudhatna, haneha zsidóvá lenne és a Talmudból tanulná meg azt „kinek követése aztán Isten szava és szenté teszi az embert“. 5. Szóval azt vallja, hogy az apostolok írásit tanulva az emberek jobbakká és bölcsőbbekké lehetnek, sőt sok zsidót is felülhaladhatnak De 6. Ábrahámnak minden jósága és cselekedete hiába lett volna, ha az Isten igaz ismerete az evangelium idejében nem lett volna. A mi hitünk most épebb és tisztább, mert a miben a zsidók vakok, mi abban szemesebbek vagyunk. 7. Pál apostol szerint hit nélkül lehetetlen kedvesnek lenni Isten előtt. A törvény megtartása, a jó cselekedetek, nem használnak igaz hit nélkül. „Mind-ezeket a bölcseségeket nyilván látjuk az apostolok irásiban, azért szünjenek meg a káromlások és ne hirdessék azt felőlünk, hogy tagadjuk vagy megvetettük az apostolok irásait.“ Azt hiszem e szavak elég világosan mutatják, hogy Gelei Katona I. nézete téves és elfogult.

Az író az új szövetség iránt méltányos elismeréssel van, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy éles és sikerült kritikát tartson fellelte.

Midőn azonban az új testamentumra vonatkozó kritikáját sikerültnek mondom, nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy az „ó“ iránt egészen elfogult. Ma már azok, kiket az elfogultság nem akadályozott, átlátják azt, hogy éppen a Mózes könyvei azok, melyek az eredetiség jelzőjével nem megilleshetők. Nemhogy Mózes írta volna azokat, sőt még az ő korában sem irathattak, hanem irattak azután miután négy-öt száz esztendő vagy annál is több idő a benők foglalt eszméket megérlelte.?) Az írónak hibája az is, hogy nem tesz különbséget a törvény és profetia között, s azt éppen nem lehet kivennünk, hogy e két szó alá az egész ó testamentumot befog-

?) L. Ker. Magv. XX. köt. Pentateuch című értekezésem.

lalja-e, habár én az utóbbit vélem, mivel néhol az ő és az új szövetség megkülönböztetéssel is él. A bírálatnak itt-ott hátránya a pongyolaság és az ismétlés.

Záradékol meg kell említenem, hogy egy negyedoldalon foglalok egy „harmadik fundamentummal, mely az, hogy „az Isten jutalmat ad és meg is büntet, mely semmiképpen meg nem történhetne, ha az ő törvényének megtartása lehetetlen volna.“ Minden embernek ismernie lehet a törvényt, habár azokat, a kiknek ismerni is kellene (kik a törvény alatt levő zsidók) kétszer inkább meg kell büntetni.

Egy új, habár a fennebbiekkel egy szellemben irt rész következik a 44. 45. levélen. Czime:

Mózes Prófétának Istentől származott bölcsességéről és Aristotelesnek világi bölcsességéről, és az embereknek különb-külömb okoskodásokról való írás, melyet most ez világi főrendek, nemesek igaz tudománynak mondanak Mózes próféta ellen és az régi szenteknek tudományok és értelmek ellen.

Az „írás“ előszavai: Minek előtte szólnék elmémnek minden dolgairól, emlékezem két bölcsességről: 1-ször az igaz és isteni bölcsességről; 2-szor a világi bölcsességről.

Aristoteles ellen szólalásának oka az, hogy sokan kezdték követni Aristoteles szavait, melyekben azt mondja sokat szól Mózes, de keveset bizonyít. E vádra felelete Moz. 5. könyv 18. r. szerint: A próféta mely merész leend az én nevemben szólni olyat, a mit én nem parancsoltam neki hogy szóljon, s a ki szóland idegen istenek nevében meghaljon az a próféta.“ Ezután hosszasan bizonyítja, hogy Mózes igazi próféta, mert róla bizonysgot tettek más próféták és szentek, míg ellenben Aristotelesről senki. Mózes igaz próféta volt, mert nem a maga, hanem az Isten nevében szólt és csodákat tett.

Ama kifogásra, hogy míg némelyek élete, mint a Sethé, Ábrahámé, részletesen van megírva a Mózes könyvében, addig másoké, mint a Kainé hiányos, felel. Ennek megmagyarázása az, hogy Mózes a nem kegyesekről sokat szólani nem tartotta szükségesnek. Különb a Kain historiája is el van mondva, hiszen a vízözön miatta és az ő gonosz maradvékai miatt lett, ellenben a kegyes Leth utódai: Noé és gyermekei megmaradtak.

A kérdés szerencsésen megvan oldva ezzel Kainra nézve, de honnan mégis hogy azután is voltak gonosz és rossz emberek? Ez

a kérdés az eredendő bűn és a praedestinatio tanát közel érinti s a felelet éppen e sokat vitatott tanra van megadva a következőkben. A világ a vizözön után az igaz és ártatlan magból válik szabad akaratja szerint gonosszá és gyilkossá. És így kiki ő maga választja magát a veszedelemre és nem Isten. Az igazak megmaradnak, de a hamisak elesnek, azonban a szent ág csak azokban látszik meg, a kik a Jezus Krisztus nyomdokát követik. Jezus is a Seth ágából való vala. Ezt bizonyítja az is, hogy Jezus könyörgött Istenhez ezt mondván: „Miatyánk ki vagy menyekben“ a mint könyörögtek Ádám, Seth és Énos is. Aristoteles ama gonoszak ágához tartozott. Láthatni ebből az ő értelme veszedelmességét. „Hova lehet veszedelmes tudomány, mint a ki azt meri mondani, hogy sem Isten, sem ördög, sem feltámadás nincsen, hanem a mint Aristoteles mondja így volt és így lesz.“ Ezután az író, mint már a czimben is ki van fejezve, elmondja, hogy a nemesek közül is sokan követőivé lettek, habár folytatja „kiveszem a jámbor, istenfélő főurakat és nemeseket, kik eféle hazugságnak nem hisznek, sőt inkább igyekeznek az életben is szentül élni, Istentől félni, csak az ő nevét híni segítségére!

Ennyiből állanak az író főbb gondolatai. Vajjon kiket értett az Aristoteles hívei alatt? Olyan, számbavehető hitirány itt Erdélyben vagy Magyarországon a mely „Istent, ördögöt és a feltámadást tagadta volna“, nem volt. Talán a sadduceusok egykori felekezetére czélzott, mely a feltámadást tagadta? Ezt is valószínűtlennek tartom, mivel mindig valóban létező ellenfeleket szokott bírálni. Valószínűbbnek azt tartom, hogy a nemesek között voltak, a kik a kor vallásos eszméi áramlatában nem vettek részt, sőt a bibliáról oly szellemben nyilatkoztak, a mely sértette az író érzületét.

„A szombatosok régi könyve“ hátralevő részében a különböző vallásfelekezetekkel s főleg az unitáriusokkal foglalkozik igen érdekesen s éppen ezért ezt külön közleményben ismertetem.

BOROS GYÖRGY.

P. HORVÁTH BOLDIZSÁR NAPLÓJA

A XVIII-İK SZÁZ ESZTENDŐBŐL.*)

(1725—1773.

• J. N. D. N. J. Cxti.

Születtem édes nemző Anyámtól F. M. Suki Suki Klárától Kolozsváratt 1714. Esztendőben 4-a Julii.

Vittenek a Kis Sárosi Unit. Celebris Iskolánkban 1721-ben 8-va 7 br. holottis voltam akkori tanitto mester Árkosi Ferencz Uram keze alatt, kiis keménnyen bánt velem nyomoru kis gyermekkel, Gazdaszonyom vólt Szilágyiné Özvegy. 3. esztendeigh.

1725-ben. 14. Jan. Vittenek a Nyárád Sz. Lászlói Celebris Unitr. Iskolában, holottis vólt Praeceptorom Járai (alias Rác, megis felelt nevinek) Ferencz, kiis nem Instructorunk, hanem hohérunk vólt, mert irgalmatlanul vertt, fejünket vagy virgával, vagy korbáttsal; Plágával pedig tenyereinket oly szörnyen ütötte, hogy végtire érzékenségeis alig volt tenyerünk bőreinek. Ezt az Tyrannust onnat elvivén, lett ugyan ott Praeceptorom becsületes Fodor H. Ferencz Uram. Gazdaszonyom Özvegy Thamási Benedekné vólt.

1728-ban N. Sz. Lászlóról vittének az Kolosvári Collegiumunkban, holottis lett Praeceptorom Uy-Székel Buzogány Sámuel Uram; ezt papságra vivén, lett Kőkösi György Uram; ezt is ki vivén, lett Kénosi Tóser János Uram, kitis az O Thordai Oskolánk mesterének vivén ki, azután magam industriam által Istenem segedelméből tanultam. 5¹/₂ esztendőig laktam Kolosvárt, Tiszts. Superintendes Várfalvi Pálffi Sigmund Urnál tartván asztalt, mint kereszt atyámnál.

1732-ben. 3. July Pluralitate Votorum lettem Nms. Secundaniának Exactora, másfél esztendeig fungáltam.

1733-ban Juliusban, az Collegium Auditoriumában, édes Atyám tettzéséből, hosszas déák. Valedictoria Oratiomat el mondván igen

---

*) Horváth Boldizsár az unitarius egyház történelmében oly fontos szerepet játszott Petrichevich Horváth családnak volt egyik érdemes tagja. 1753. jun. 13-tól 1778. történt haláláig, tehát 25 évig viselt főgondnokságot egyházunkban s az egyház és iskolák ügyei intézésében és védelmében oly tevékenységet fejtett ki és anyyi áldozatot hozott, hogy emléke a legnagyobb tiszteletre méltó. Köszönetet kell mondanunk a mélyen tisztelt közlőnek, hogy eme jelesünk érdekes Naplóját folyóiratunkban közreadni sziveskedik. Szerk.